

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 178, Temmuz 2026, s. 263-275

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.94349>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
11.05.2026

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.07.2026

Dr. Erkan ALADAĞ
Güzel Sanatlar Eğitimi, Araştırmacı
artisterkan@yandex.com
Ordid: 0000-0003-0535-3262

OSMANLI MİNYATÜRÜNDE MEKÂNIN GÖRSEL BİLGİ DÜZENİ OLARAK KURULUŞU¹

Öz

Bu çalışma, Osmanlı minyatüründe mekânın Batı resmine özgü perspektif ve temsil anlayışıyla açıklanmasının kuramsal sınırlarını tartışmayı amaçlamaktadır. Sanat tarihi literatüründe minyatür çoğu zaman perspektif eksikliği üzerinden değerlendirilmiş, bu yaklaşım minyatürün kendine özgü görsel mantığını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu doğrultuda çalışma, mekân kavramını yeniden ele alarak minyatürde mekânsal kurgunun temsilden ziyade görsel bilginin organizasyonuna dayandığını ileri sürmektedir. Araştırma nitel bir yaklaşıma dayanmakta olup doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Kuramsal çerçeve, Panofsky'nin perspektif çözümlemesi, Crary'nin görmenin tarihselliği yaklaşımı, Foucault'nun mekânsal düzen kavramsallaştırması ve Lefebvre'nin mekânın üretimi anlayışı temelinde oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular, Osmanlı minyatüründe mekânın optik gerçekliğin yeniden üretildiği bir uzam olarak değil, figürler, olaylar ve anlamlar arasındaki ilişkilerin düzenlendiği bir organizasyon alanı olarak işlediğini göstermektedir. Yüzey temelli yerleşim, çoklu bakış ve hiyerarşik düzen, mekânın temsil eden bir yapıdan çok görsel bilginin kurulmasını sağlayan kurucu bir ilke olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma,

¹ Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde 2011 yılında tamamlanan *Minyatürde Mekân Algısı ve Erol Akyavaş* (Tez No: 286502) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

minyatürde mekânın temsili bir uzam değil, anlamın üretildiği ve bilginin yapılandırıldığı epistemolojik bir düzen olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Minyatürü, Mekân, Temsil, Görme Biçimi, Görsel Bilgi.

THE CONSTRUCTION OF SPACE AS A VISUAL KNOWLEDGE SYSTEM IN OTTOMAN MINIATURE

Abstract

This study aims to examine the theoretical limits of explaining space in Ottoman miniature painting through the perspective-based representational framework of Western art. In art historical literature, miniature painting has often been evaluated in terms of the absence of linear perspective, a view that fails to account for its specific visual logic. This article reconsiders the concept of space and argues that spatial construction in Ottoman miniature is based not on representation, but on the organization of visual knowledge. The study adopts a qualitative research design and is conducted through document analysis. The theoretical framework is grounded in Panofsky's analysis of perspective, Crary's concept of the historicity of vision, Foucault's notion of spatial organization, and Lefebvre's theory of the production of space. The findings indicate that space in Ottoman miniature does not function as an optical field reproducing physical reality, but as an organizational structure in which relationships between figures, events, and meanings are constructed. Surface-based composition, multiple viewpoints, and hierarchical arrangement demonstrate that space operates as a constitutive principle organizing visual knowledge rather than a representational device. In conclusion, this study proposes that space in Ottoman miniature should be understood not as a representational field, but as an epistemological structure through which meaning and knowledge are produced.

Keywords: Ottoman Miniature, Space, Representation, Vision, Visual Knowledge.

GİRİŞ

Sanat tarihinde mekân, yalnızca kompozisyonun teknik bir bileşeni değil, belirli bir görme biçimi ve düşünme düzeninin somutlaşmış hâlidir. Batı resim geleneğinde Rönesans ile kurumsallaşan perspektif sistemi, mekânı homojen, ölçülebilir ve tekil bir bakış noktasına indirgenebilir bir yapı olarak kurgular. Ancak söz konusu sistem, çoğu zaman varsayıldığı gibi nötr bir gerçeklik aktarımı değil, tarihsel olarak inşa edilmiş bir görme ve bilgi düzenine dayanır (Panofsky, 2013). Dolayısıyla perspektif, evrensel bir temsil modeli değil, belirli bir epistemolojik çerçevenin ürünüdür.

Osmanlı minyatüründe mekânın Batı merkezli temsil anlayışı üzerinden değerlendirilmesi kuramsal açıdan sorunludur. Görme eylemi sabit ve değişmez bir yeti değil, tarihsel ve kültürel koşullar içinde biçimlenen bir süreçtir (Crary, 1990). Bu nedenle tekil bakış noktasına dayalı perspektif modeli tüm görsel üretimler için geçerli bir ölçüt olarak kabul edilemez; bu model üzerinden yapılan okumalar, minyatürün kendine özgü görsel mantığını görünmez kılar. İslam resim geleneği içinde gelişen minyatür sanatı, mekânı optik derinlik ve tekil bakış üzerine kurmaz. Aksine, mekân yüzey temelli, çoklu bakışlara açık ve hiyerarşik bir düzen içinde

kurgulanır. Figürler ve mekân yüzey temelli ve sembolik bir düzen içinde ele alınır (Çağman & Tanındı, 1979). Bu nedenle minyatürde mekân, temsil edilen bir uzamdan çok anlamın düzenlendiği bir organizasyon alanı olarak işlev görür. Metinle kurulan ilişki bu yapıyı destekler; görsel alan bağımsız bir gerçeklik üretmekten ziyade anlatıyı düzenleyen ve kavranabilir kılan bir sistem olarak işler. Böylece mekân, nötr bir arka plan değil, bilginin seçildiği, sıralandığı ve görünür hale getirildiği bir yapı olarak ortaya çıkar (Foucault, 2001). Minyatür, görünen dünyayı yeniden üretmekten çok, dünyaya ilişkin bir bilgi düzeni kurar.

Çalışma, mekân–görme–temsil ilişkisini Panofsky’nin perspektif çözümlemesi, Crary’nin görme yaklaşımı ve Foucault’nun mekânın düzenleyici yapısına ilişkin düşünceleri çerçevesinde ele alır. Bu kuramsal zemin, Osmanlı minyatüründe mekânın alternatif bir görme ve bilgi üretim modeli olarak değerlendirilmesini mümkün kılar. Araştırmanın temel problemi, minyatür mekânının çoğunlukla temsil ve perspektif tartışmaları içinde ele alınması ve bu nedenle kurucu işlevinin yeterince açıklanamamasıdır. Söz konusu yaklaşımlar, mekânı optik derinlik ve tekil bakış üzerinden tanımlar; bu çerçeve, yüzey temelli ve çoklu bakışa dayalı görsel mantığı açıklamakta yetersiz kalır.

Bu çalışma, söz konusu sınırlılığı aşmak amacıyla mekân kavramını yeniden ele alır ve minyatürde mekânın yalnızca figürlerin yer aldığı bir temsil alanı değil, figürler, olaylar ve anlamlar arasındaki ilişkileri kuran bir organizasyon ilkesi olarak işlediğini ileri sürer. Özgün katkı, minyatürü genel bir “görsel bilgi sistemi” olarak tanımlamakla sınırlı kalmayıp, bu sistemin mekânsal olarak nasıl kurulduğunu çözümlemektir. Bu bağlamda mekân, pasif bir zemin değil, bilginin yüzey üzerinde seçilip düzenlenmesini sağlayan kurucu bir yapı olarak ele alınır. Minyatürde mekân, temsili bir uzamdan çok görsel bilginin organize edildiği kurucu bir yapı olarak işlev görür.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımına dayanmaktadır. Osmanlı minyatüründe mekânın kuruluşunu açıklamak amacıyla kuramsal çözümleme ve yorumlayıcı analiz birlikte kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, olguların kendi bağlamları içinde anlamlandırılmasını esas alan bir yaklaşım olarak değerlendirilir. Bu doğrultuda çalışma, temsil, görme ve mekân ilişkisini ele alan kuramsal çerçeve ile Osmanlı minyatürüne ilişkin sanat tarihi literatürünün bütüncül biçimde değerlendirilmesine dayanmaktadır. Araştırma, betimleyici bir aktarımın ötesinde, kavramsal çözümleme ve eleştirel yorumlama temelli bir nitel araştırma özelliği taşımaktadır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Bu kapsamda perspektif, görme ve mekân kavramlarını ele alan temel kuramsal metinler (Panofsky, Crary, Foucault, Lefebvre) ile Osmanlı minyatür sanatı üzerine yapılmış sanat tarihi çalışmaları incelenmiştir.

Veri toplama sürecinde 1990–2024 yılları arasında yayımlanmış çalışmalar dikkate alınmış; “Ottoman miniature”, “space”, “visual representation”, “perspective”, “Islamic art” anahtar kelimeleri kullanılarak Dergipark ve Google Scholar veri tabanlarında tarama yapılmıştır. Tarama süreci, amaçlı ve kuramsal çerçeveye dayalı seçici bir literatür incelemesi olarak yürütülmüştür. Kaynak seçimi, çalışmanın araştırma problemi ile doğrudan ilişkili olma

ölçütü doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, mekânın temsil, görme ve bilgi ile ilişkisini kuramsal düzeyde tartışan ve minyatürde mekânsal organizasyonu ele alan çalışmalar analize dahil edilmiş; konu ile doğrudan ilişkili olmayan çalışmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Bu doğrultuda toplam 44 adet kaynak analiz edilmiştir.

Çalışmada yer verilen minyatür örnekleri rastlantısal olarak belirlenmemiş, araştırmanın kuramsal çerçevesini somutlaştıracak nitelikteki örnekler arasından seçilmiştir. Bu doğrultuda Matrakçı Nasûh'un kent tasvirleri mekânın bilgi organizasyonu olarak işleyişini göstermesi; Nakkaş Osman'a ait törensel sahne ise mekânın hiyerarşik ve siyasal düzen içinde nasıl kurulduğunu ortaya koyması nedeniyle araştırmaya dahil edilmiştir. Bu seçim, amaçlı örnekleme yaklaşımıyla uyumludur.

Araştırma sürecinde görseller, doğrudan teknik bir stil analizi yerine, literatürde yer alan çözümlemelerle birlikte kuramsal çerçeve doğrultusunda yeniden yorumlanmıştır. Bu durum, çalışmanın görsel veriyi bağımsız bir nesne olarak değil, kuramsal bir bağlam içinde değerlendirilen bir anlam üretim alanı olarak ele aldığını göstermektedir. Bu yaklaşım, çalışmanın betimleyici değil, yorumlayıcı bir analiz niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

Veri Analizi

Elde edilen veriler betimsel analiz ve yorumlayıcı çözümleme yöntemiyle incelenmiştir. Analiz süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

İlk aşamada kuramsal metinlerde öne çıkan temsil, görme ve mekân kavramları tematik olarak çözümlenmiş; bu kavramlar arasındaki ilişkiler belirlenerek çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Bu aşamada özellikle perspektif, görme biçimi ve mekân kompozisyonuna ilişkin kavramlar arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir.

İkinci aşamada Osmanlı minyatürüne ilişkin veriler, belirlenen kuramsal çerçeve doğrultusunda yorumlanmıştır. Bu süreçte minyatür örnekleri, önceden belirlenen kavramsal kategoriler üzerinden incelenmiş ve görsel veriler bu kategorilere göre analiz edilmiştir. Analiz sürecinde aşağıdaki ölçütler temel alınmıştır:

- Yüzey temelli mekân kompozisyonu
- Figürlerin yerleşim biçimleri
- Hiyerarşik düzen
- Anlatı ile mekân arasındaki ilişki

Bu ölçütler, minyatürlerde mekânın nasıl kurulduğunu çözümlmek amacıyla kullanılmış; her bir ölçüt, görsel örnekler üzerinde ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, kuramsal çerçeve ile ilişkilendirilerek yorumlanmış ve mekânın yalnızca görsel bir düzenleme değil, aynı zamanda anlam ve bilgi üretimiyle ilişkili bir yapı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Perspektif Anlayışının Sınırları

Batı resminde mekânın kuruluşu uzun süre perspektif sistemi üzerinden açıklanmıştır. Bu sistem, mekânı homojen, ölçülebilir ve tek bir bakış noktasına göre düzenlenmiş bir yapı olarak kurar. Ancak bu yapı doğrudan gerçekliğin yansıması değildir; homojen mekân verili bir durum değil, kuramsal olarak inşa edilmiş bir düzenlemedir. Perspektifin sunduğu sabit mekân

anlayışı, çoklu ve hareketli algıyı sabitleyerek görmeyi belirli bir düzene indirger (Panofsky, 2013, s. 12–13). Bu nedenle perspektif, doğayı yansıtan nötr bir sistem değil, belirli bir görme biçimini kuran kuramsal bir yapıdır.

Bu kuramsal yapı, Rönesans perspektifinin klasik örneklerinden biri olan Şekil 1’deki Ideal City kompozisyonunda açık biçimde gözlemlenir. Kompozisyonda tüm mimari unsurların ortak bir kaçış noktasına yönelmesi, mekânın tekil ve merkezî bir bakış etrafında kurulduğunu gösterir. Yapıların ölçekleri izleyiciye olan uzaklığa göre küçülmekte ve bu sayede derinlik yanılması üretilmektedir. Bu düzenleme, mekânın doğrudan algılanan bir gerçeklik değil, belirli kurallar doğrultusunda kurulmuş bir sistem olduğunu ortaya koyar. İzleyici sabit bir konuma yerleştirilir; bakış yönlendirilir ve görme eylemi kontrol altına alınır. Perspektif bu yönüyle yalnızca teknik bir araç değil, özneyi konumlandıran bir görme biçimidir. Dolayısıyla burada anlam, nesnelerin doğrudan temsiline değil, belirli bir görsel düzen içinde kurulmasına bağlıdır. Nitekim sanat yapıtında anlamın sabit bir temsil olmadığı, üretim ve alımlama süreçleri içinde kurulan dinamik bir yapı olduğu vurgulanmaktadır (Çalkuş, 2025).

Resim 1. *Ideal City*, Fra Carnevale’ye atfedilir, yaklaşık 1480–1484, panel üzerine yağlı boya ve tempera, 77,4 × 220 cm, Walters Art Museum, Baltimore.

Görme eylemi sabit ve doğal bir yeti değildir; tarihsel ve kültürel süreçler içinde kurulan bir yapıdır (Crary, 1990). Bu bağlamda gözlemci, yalnızca gören bir özne değil, belirli kurallar ve pratikler içinde konumlanan bir yapıdır. Görme, bilimsel bilgi, teknolojik araçlar ve toplumsal koşullarla birlikte şekillenir ve her dönemde farklı biçimlerde kurulabilir. Bu nedenle görme, nötr bir algı süreci olmaktan çıkar; öznenin belirli bir düzen içinde üretildiği bir deneyim haline gelir. Görsel algının bilgi üretimindeki merkezi konumu, onu tarafsız bir araç haline getirmez. Aksine her görsel sistem, neyin nasıl görüleceğini belirleyen kendi görme biçimi üretir (Jay, 1993, s. 8– 9). “Görme biçimi”, yalnızca imgelerin nasıl üretildiğini değil, öznenin nasıl konumlandırıldığını ve görsel alanın hangi kurallar çerçevesinde anlam kazandığını belirleyen bir yapıyı ifade eder. Perspektif temelli temsil anlayışı, evrensel bir görme biçimi değil; belirli tarihsel koşullar içinde kurulmuş ve özneyi tekil bir bakış noktasına sabitleyen bir görsel düzendir. Bu nedenle perspektif, yalnızca bir temsil tekniği değil, belirli bir görsel düzenin kurulmasını sağlayan bir sistem olarak değerlendirilmelidir.

İmgeye ilişkin yaklaşımlar, temsil anlayışının sınırlarını daha açık biçimde ortaya koyar. İmge, yalnızca dış dünyayı yansıtan bir nesne değil; fiziksel ve zihinsel düzlemler arasında konumlanan ve anlamını bu ilişkiden üreten bir yapıdır. Görüntü, imgenin belirli bir taşıyıcı

üzerinden görünür hale gelmiş biçimi olup, imge ile onu taşıyan medium arasında ayrım yapılmasını gerektirir (Belting, 2011, s. 8–18). Bu ayrım, imgenin yalnızca görünür olanla sınırlı olmadığını, aynı zamanda onu üreten ve dolaşıma sokan yapılarla birlikte düşünülmesi gerektiğini gösterir. Görsel üretim yalnızca temsil ile açıklanamaz. Görüntü, nesnelerin doğrudan aktarımı değil, anlamın belirli bir yapı içinde organize edilmesidir; imge, gerçekliği yansıtan bir yüzey olmaktan çok, onu belirli bir düzene göre kuran aktif bir yapıdır. Bu bağlamda temsil, doğrudan bir yansıtma değil, seçme ve yapılandırma süreçlerinin sonucudur. Mekân da benzer biçimde temsil edilen bir alan olmaktan çok, anlamın kurulduğu bir düzenleme olarak ortaya çıkar. Perspektif temelli mekân anlayışı, gerçekliğin doğrudan temsili değil, belirli bir görme ve düşünme biçiminin ürünüdür. Mekân, optik bir yanılsama üretmekten çok görmeyi ve bilgiyi düzenleyen bir sistem olarak işler. Osmanlı minyatüründe perspektifin kullanılmaması bu nedenle bir eksiklik değil, farklı bir görme biçiminin ve anlam düzeninin göstergesidir.

Bu yaklaşım, mekânın yalnızca temsil edilen bir alan olarak değil, anlamın ve görsel düzenin kurulduğu bir yapı olarak değerlendirilmesini gerekli kılar. Bu bağlamda perspektif temelli mekân anlayışı, Osmanlı minyatürünü açıklamak için yeterli bir kuramsal model sunmaz. Model, mekânı tekil bir bakış noktasına indirger; oysa minyatürde çoklu bakış, yüzey temelli yerleşim ve eşzamanlı anlatım birlikte işler. Bu durum, minyatürde mekânın temsilden çok görsel bilginin organize edildiği kurucu bir yapı olarak işlediğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Osmanlı Minyatüründe Mekânın Kuruluşu

İslam sanatının oluşumu, tekil ve homojen bir estetik sistemden çok, farklı kültürel geleneklerin ortak bir çerçevede yeniden biçimlenmesiyle açıklanır (Grabar, 1973). Türk-İslam minyatür geleneği de Bizans, Sasani, Orta Asya ve Çin sanatlarının farklı düzeylerde etkisiyle biçimlenmiş çok katmanlı bir görsel yapı ortaya koyar (İnal, 1976). Yüzeysellik, frontalite ve üçüncü boyutun sınırlandırılması teknik bir yetersizlikten çok bilinçli bir temsil tercihinin işaret eder. Figürlerin derinlik yanılsaması oluşturmada yüzey üzerine yerleştirilmesi, mekânın optik bir uzam olarak değil, anlamı düzenleyen bir yüzey olarak kurgulandığını gösterir.

Osmanlı minyatürü, söz konusu tarihsel ve görsel geleneğin önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Minyatür yalnızca bir resimleme biçimi değildir; yazılı anlatı, tarihsel kayıt, simgesel düzen ve görsel bilgi aktarımının kesiştiği bir üretim alanıdır. Minyatürde mekân, Batı resminde olduğu gibi fiziksel gerçekliğin optik olarak yeniden üretildiği bir alan değil, anlam ve bilginin düzenlendiği bir yapı olarak ortaya çıkar. Nitekim minyatürlerde mekân, doğrudan optik bir gerçeklik üretmek yerine yüzey temelli bir düzenleme içinde kurulmakta; figürler ve mekânsal unsurlar yatay ve sınırlı alanlar içinde yerleştirilmektedir (Tanındı, 1996).

Yüzey temelli bu görsel anlayış, Osmanlı minyatürünün uzun süre Batı resmine ait temsil ölçütleri üzerinden değerlendirilmesine yol açmıştır. Sonuçta minyatür, çoğu zaman eksik bir resim anlayışı olarak değerlendirilmiştir. Oysa tasvir kavramı, optik gerçekliği yeniden üretme zorunluluğu taşımayan bir görsel düzenleme biçimine işaret eder (And, 2004). Minyatürde temsil, mekânsal illüzyon kurmaya değil, figür ve yüzey ilişkilerini düzenlemeye yöneliktir. Minyatürün yazılı metinlerle kurduğu ilişki, mekânın işleyişini daha belirgin hale getirir. Yazma eserlerde anlatılan olayların görselleştirilmesi amacıyla üretilen minyatürler, metni tamamlayan ve açıklayan bir sistem olarak işlev görür. Perspektif, anatomik oran ve ışık-gölge

modellemesinden uzak duran üslup, teknik sınırlılıktan çok anlatının açıklığını önceleyen bir tercihtir (Mahir, 2012, s. 16–18). Mekân, fiziksel derinlik üretmekten çok olayların ve anlatının düzenlendiği bir yüzey olarak kurgulanır.

Metin ile görsel arasındaki ilişki, özellikle Osmanlı saray çevresinde gelişen resimli kitap üretiminde belirginleşir. Bu durum Matrakçı Nasûh'un kent tasvirlerinde açık biçimde izlenebilir. Şehir, tek bir bakış noktasından algılanan bir manzara olarak değil, topografik ve mimari bilginin eşzamanlı olarak düzenlendiği bir yüzey olarak sunulur. Yapılar ve mekânsal unsurlar perspektif kurallarına göre küçülmek yerine, izleyicinin kenti bütün olarak kavrayabileceği biçimde yerleştirilir. Bu düzenleme, mekânın görsel gerçekliği yeniden üretmekten çok, bilginin düzenlenmesine dayandığını göstermektedir.

Resim 2. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn (Menâzilnâme)*'den bir kent tasviri, Matrakçı Nasûh, 16. yüzyıl.

Bu görselde mekân, tekil bir bakış noktasına dayalı perspektif sistemi yerine, topografik ve mimari bilginin eşzamanlı olarak düzenlendiği bir yüzey olarak karşımıza çıkar. Yapılar, perspektif sisteminde olduğu gibi izleyiciye olan uzaklığa göre küçülmez; aksine, kentin bütünsel olarak kavranmasını mümkün kılacak biçimde yerleştirilir. Bu durum, mekânın optik bir uzam olarak derinleşmesini engellerken, görsel alanın bir bilgi yüzeyi olarak işlevini sağlar. Kent, burada bir manzara olarak değil, okunabilir bir yapı olarak sunulur; yollar, yapılar ve mekânsal ilişkiler aynı anda görünür kılınarak izleyiciye parçalı değil bütüncül bir kavrayış imkânı sunar. Bu düzenleme, mekânın temsilden çok düzenleyici bir işlev taşıdığını açık biçimde ortaya koyar. Görsel alan, fiziksel gerçekliği yeniden üretmek yerine, mekânsal bilgiyi seçen, sıralayan ve görünür hale getiren bir sistem olarak kurulmuştur. Böylece izleyici, belirli bir bakış noktasına sabitlenmek yerine, yüzey üzerinde dolaşan ve bilgiyi eşzamanlı olarak kavrayan bir konuma yerleştirilir. Mekân, burada görüleni taklit eden bir alan değil, bilginin düzenlendiği bir yapı olarak işlev görür.

Erken dönem Türk minyatürlerinde bilimsel ve teknik içeriklerin görselleştirilmesi, bu yaklaşımı daha açık hale getirir. Astronomi, botanik ve tıp gibi alanlara ilişkin bilgilerin minyatürler aracılığıyla sunulması, görsel üretimin doğrudan bilgi aktarımıyla ilişkili olduğunu gösterir (Tanındı, 1996). Nesneler ve figürler, optik derinlik yaratma amacıyla değil, anlaşılabilirliği artıracak şekilde yüzey üzerinde ayrıştırılır. Yerleştirme düzeni, perspektif kurallarından çok anlatının açıklığını esas alır.

Osmanlı minyatüründe hiyerarşi de mekânın kuruluşunda belirleyici bir ilkedir. Önemli figürlerin daha büyük gösterilmesi ya da merkezde konumlandırılması, optik gerçekliğe değil anlatısal öneme dayanır. Yakınlık ve uzaklık ilişkisi küçülme ya da ışık-gölge ile değil, yüzey içindeki konumlandırma ile kurulur. Bu durum, mekânın fiziksel bir derinlik alanı olmaktan çok, anlamın düzenlendiği bir yapı olarak işlediğini gösterir. Perspektif yokluğu bu bağlamda eksiklik değil, bilinçli bir tercihtir; nesnelerin hacimsel özelliklerinin geri plana itilmesi, farklı bir görsel önceliğe işaret eder (Erdoğan Aydın, 2025). Minyatür sanatçısı, nesneleri optik gerçekliğe göre değil, anlatısal önceliklere göre düzenler. Böylece minyatürde görsel gerçeklikten çok, bilginin düzenleniş biçimi öne çıkar.

Resim 3. *Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkış sahnesi*, Nakkaş Osman, 16. yüzyıl Osmanlı minyatürü, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

Görsel 3'teki sahnede figürlerin mekân içindeki konumlanması, fiziksel uzaklığa dayalı bir perspektif düzeninden çok, törensel ve siyasal hiyerarşi doğrultusunda belirlenmiştir. Padişahın merkezi konumu ve çevresindeki figürlerin kademeli yerleşimi, mekânın optik bir derinlik alanı olarak değil, iktidar ilişkilerinin düzenlendiği bir yüzey olarak kurulduğunu gösterir. Figürlerin ölçek ve konum farklılıkları, nesneler arası fiziksel ilişkileri yansıtmak yerine, toplumsal ve siyasal anlamları görünür kılmaya yöneliktir. Bu düzenleme, mekânın yalnızca bir yerleştirme alanı olmadığını, aynı zamanda anlamı hiyerarşik olarak organize eden bir yapı olduğunu ortaya koyar. İzleyici, perspektif sisteminde olduğu gibi mekânın içine yerleştirilen sabit bir gözlemci konumunda değildir; aksine, yüzey üzerinde kurulan ilişkileri okuyarak anlamı kavrayan bir

konuma yönlendirilir. Böylece mekân, görüleni taklit eden bir alan olmaktan çıkar ve iktidar, düzen ve temsil ilişkilerinin yapılandırıldığı bir organizasyon haline gelir.

Osmanlı minyatürünün tarihsel belge niteliği, görsel alanın bilgiyle kurduğu ilişkiyi daha belirgin hale getirir. Görsel üretim, doğrudan gözleme dayalı bir taklitten çok, tarihsel bilgilerin seçilmesi ve düzenlenmesine dayanır. Figürlerin dönemin yazılı kaynaklarına dayanarak zihinsel olarak kurgulanması, temsilin doğrudan gözleme değil, tarihsel bilgiye dayalı biçimde üretildiğini göstermektedir (Atasoy, 1971, s. 59–60). Kompozisyonların sadeleştirilmesi ve temel unsurların öne çıkarılması, mekânın işlevsel ve hiyerarşik karakterini güçlendirir. Minyatür, bazı güncel çalışmalarda da bir tür bilgi görselleştirme sistemi olarak değerlendirilmektedir. Hiyerarşik yerleşim, metin–görsel ilişkisi ve sadeleştirilmiş anlatım, bilginin eşzamanlı ve açık biçimde aktarılmasını mümkün kılar (Erdoğan Aydın, 2025). Farklı zaman ve mekânsal kesitlerin aynı yüzeyde bir araya getirilmesi, doğrusal olmayan çok katmanlı bir görsel yapı oluşturur. Benzer şekilde çok merkezli mekân anlayışı, Osmanlı minyatürünün temel özelliklerinden biridir. İki boyutlu yüzey, farklı bakış noktalarının aynı anda organize edilmesine imkân tanır; mekân tekil bir bakışa indirgenmez (Demirdağ, 2021). Bu yapı, parçaların bir bütün içinde kavranmasını sağlar ve görsel alanı temsilden çok düzenleme mantığıyla ilişkilendirir. Minyatürün metne bağlı ve kolektif üretim yapısı da bu organizasyonu destekler; görsel alan, doğanın temsili değil, olayların ve bilginin düzenlenmesi için kurulan bir sistem olarak işlev görür (Selimgil, 2021).

Bütün bu veriler birlikte değerlendirildiğinde Osmanlı minyatüründe mekânın, optik bir derinlik alanı olarak değil, bilginin seçildiği, düzenlendiği ve anlamlandırıldığı bir yüzey organizasyonu olarak kurulduğu açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Yüzey temelli yerleşim, hiyerarşik düzen, çoklu bakış ve metinle kurulan ilişki, mekânın yalnızca figürlerin yer aldığı bir alan olmadığını, aynı zamanda anlamı yapılandıran kurucu bir sistem olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, minyatürde mekânın temsil edilen bir uzam olarak değil, görsel bilginin organize edildiği epistemolojik bir yapı olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda minyatür ile Batı resmi arasındaki fark, teknik bir temsil meselesi değil, temelden farklı iki görme ve bilgi üretim modelinin ayrımı olarak değerlendirilmelidir.

Görme Biçiminin Tarihselliği

Görme eylemi uzun süre doğrudan gerçekliği yansıtan doğal bir yeti olarak kabul edilmiştir. Oysa görsel deneyim sabit bir algı biçimi değildir; belirli bilgi biçimleri, teknik araçlar ve toplumsal pratikler içinde tarihsel olarak kurulur (Crary, 1990). Gözlemci, yalnızca dış dünyaya bakan pasif bir özne değil, görmeyi mümkün kılan düzenekler içinde konumlanan bir yapıdır. Görme, dünyayı olduğu gibi yansıtan bir mekanizma olmaktan çok, onu belirli biçimlerde kuran ve sınırlandıran bir süreçtir. Görülen şey, nesnenin kendisinden ziyade, onun hangi koşullar altında ve nasıl görünür kılındığıyla ilişkilidir. Görsel alanın bu şekilde kurulması, imgenin yalnızca temsil eden bir araç olarak ele alınamayacağını gösterir. İmgeler, yalnızca anlam taşıyan nesneler değil, aynı zamanda özne üzerinde etkide bulunan ve görsel deneyimi yönlendiren yapılardır. Bu nedenle imge, pasif bir yansıtma yüzeyi değil, özne ile nesne arasındaki ilişkiyi kuran etkin bir aracı olarak değerlendirilmelidir.

Görme biçimlerinin tarihsel olarak kurulması, görsel alanın tekil ve evrensel bir yapı olmadığını ortaya koyar. Jay'ın belirttiği gibi görme, farklı dönemlerde farklı görme biçimleri içinde anlam kazanır (Jay, 1993). Bu durum, imgelerin üretiminde kullanılan görsel düzenin tarihsel ve kültürel koşullarla ilişkili olduğunu gösterir. Görsel alan, bu bağlamda yalnızca

temsil eden bir yüzey değil, bakışı yönlendiren ve anlamı düzenleyen bir yapı olarak işlev görür. Mekân da benzer biçimde yalnızca görülen bir alan değil, nesnelerin belirli ilişkiler içinde düzenlendiği bir görsel kurgu olarak ortaya çıkar. Nesnelerin nasıl yerleştirileceği, hangilerinin öne çıkarılacağı ve hangi ilişkiler içinde algılanacağı bu düzenleme aracılığıyla belirlenir. Böylece mekân, nesnelerin bulunduğu bir alan olmaktan çok, görünürlüğü ve anlamı düzenleyen bir yapı haline gelir.

Modern düşüncede mekânın yalnızca fiziksel bir yerleşim değil, aynı zamanda bilgi ve görünürlük ilişkilerinin kurulduğu bir alan olduğu fikri, Michel Foucault'nun çalışmalarında açık biçimde ortaya konur. Foucault'ya göre bilgi, nesnelerin doğrudan yansıtılmasıyla değil, onları belirli ilişkiler içinde düzenleyen tarihsel sistemler aracılığıyla oluşur; bu nedenle düzen, şeylerin nasıl görüleceğini ve nasıl ilişkilendirileceğini belirleyen temel bir yapı olarak işlev görür (Foucault, 2001, s. 18–22). Görünürlük de bu düzen içinde kurulur ve mekân yalnızca nesnelerin bulunduğu nötr bir alan olmaktan çıkarak, ilişkilerin organize edildiği bir temsil yapısına dönüşür (Foucault, 1992, s. 30). Bu yaklaşım, Osmanlı minyatüründeki yüzeysel ve hiyerarşik mekân kuruluşunun, perspektif eksikliğiyle değil, farklı bir görsel düzen anlayışıyla ilişkili olduğunu düşünmeyi mümkün kılar.

Osmanlı minyatürü bu noktada tekil bakış noktasına dayalı görme anlayışından ayrılan farklı bir düzen sunar. Mekân, optik gerçekliği yeniden üretmek amacıyla kurulmaz; anlatıyı düzenleyen ve bilgiyi organize eden bir yapı olarak işlev görür. Figürler ve olaylar fiziksel uzaklığa göre değil, anlatı içindeki işlevlerine göre konumlandırılır. Farklı zaman kesitlerinin ve bakışların aynı yüzeyde bir araya gelmesi, mekânın temsil edilen bir uzamdan çok, bilginin düzenlendiği bir alan olduğunu gösterir.

Mekânın Düzenleyici Yapısı

Mekân, modern düşüncede uzun süre nesnelerin yer aldığı nötr bir arka plan olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, mekânı edilgen bir zemin olarak ele alırken onun bilgi, görünürlük ve düzenle kurduğu ilişkiyi geri planda bırakır. Oysa mekân yalnızca fiziksel bir yerleşim alanı değil, ilişkilerin belirli kurallar doğrultusunda organize edildiği bir yapıdır. Foucault'ya göre disiplin mekanizmaları, bedenlerin konumlandırılması, hareketlerin düzenlenmesi ve bireylerin belirli sistemler içinde denetlenmesi üzerinden işler (Foucault, 1992, s. 30). Bu durum, mekânın pasif bir yüzey olmadığını; aksine görünürlüğü yönlendiren, ilişkileri düzenleyen ve davranışları belirli biçimlerde organize eden aktif bir yapı olduğunu gösterir. Görünürlük de bu düzen içinde rastlantısal biçimde oluşmaz; hangi unsurun öne çıkacağı, hangisinin geri planda kalacağı ve nesnelerin hangi ilişkiler içinde algılanacağı belirli bir düzenleme mantığı doğrultusunda şekillenir. Mekân böylece yalnızca nesnelerin bulunduğu fiziksel bir alan olmaktan çıkar; anlamın, görünürlüğün ve ilişkilerin yapılandırıldığı düzenleyici bir sistem haline gelir.

Bilginin kuruluşu da benzer bir mantığa dayanır. Nesneler, kendi başlarına değil, belirli bir düzen içinde konumlandırıldıklarında anlam kazanır (Foucault, 2001). Mekân bu bağlamda sınıflandırma, ayırtırma ve ilişkilendirme süreçlerinin kurulduğu bir alan olarak işler. Görsel alan, rastlantısal bir yerleşim değil, belirli bir bilgi mantığına göre organize edilmiş bir yüzeydir. Görme ile mekân arasındaki ilişki bu noktada belirleyici hale gelir. Mekân yalnızca görülen bir alan değil, görmeyi yönlendiren bir sistemdir. Bakan ile bakılan arasındaki ilişki, mekânsal olarak kurulmuş bir düzen içinde ortaya çıkar; hangi unsurun merkezde yer alacağı, hangisinin geri planda kalacağı ve nasıl algılanacağı bu düzenleme aracılığıyla belirlenir. Bu

nedenle mekân, optik derinlik üretmekten çok, bilginin nasıl yapılandırılacağını belirleyen bir düzenleme olarak işler.

Osmanlı minyatürü bu düzenleme mantığını özgün bir biçimde görünür kılar. Mekân perspektif aracılığıyla kurulmaz; figürler ve olaylar belirli bir bilgi düzeni içinde yerleştirilir. Figürlerin büyüklükleri, konumları ve ilişkileri fiziksel gerçekliğe göre değil, anlatının önceliklerine göre belirlenir. Görsel alan böylece temsil eden bir uzam olmaktan çıkar ve anlamın organize edildiği bir yüzeye dönüşür. Minyatür mekânı, nesneleri oldukları gibi göstermekten çok, onların nasıl anlaşılması gerektiğini belirleyen bir yapı kurar.

Mekânın toplumsal olarak üretildiğini ileri süren yaklaşımlar, mekânı daha geniş bir çerçevede değerlendirmeyi mümkün kılar. Lefebvre'ye göre mekân, verili ve nötr bir zemin değil, toplumsal ilişkiler içinde üretilen bir yapıdır (Lefebvre, 2014, s. 27–28). Bu bağlamda Osmanlı minyatüründe görülen yüzey temelli mekân kurgusu da belirli bir görme biçiminin ve bilgi düzeninin ürünü olarak anlaşılmalıdır. Minyatür mekânı, pasif bir arka plan değil, anlamın üretildiği ve düzenlendiği aktif bir görsel alan olarak işlev görür. Figürlerin, nesnelerin ve olayların yüzey üzerinde belirli ilişkiler doğrultusunda konumlandırılması, temsilin optik gerçeklikten çok anlatsal ve düşünsel bir düzen üzerinden kurulduğunu gösterir. Mekân bu yönüyle fiziksel gerçekliği yeniden üretmekten çok, anlamı düzenleyen bir yapı olarak işlev görür.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Osmanlı minyatüründe mekânın temsil ve perspektif tartışmaları çerçevesinde ele alınmasının, mekânın bu görsel sistem içindeki kurucu işlevini açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Perspektif temelli mekân modeli, görsel alanı tekil bir bakış noktasına indirgerken, minyatürde mekân çoklu bakış, yüzey temelli yerleşim ve eşzamanlı anlatım üzerinden kurulmaktadır. Bu farklılık, yalnızca biçimsel bir ayrım değil, görme ve anlam üretim biçimlerinin temelden farklılaştığını gösteren yapısal bir farktır.

Görme eyleminin tarihsel olarak kurulan bir süreç olduğu dikkate alındığında, farklı görsel üretim biçimlerinin farklı görme biçimlerine dayanması kaçınılmazdır. Osmanlı minyatüründe mekân, optik gerçekliği yeniden üretmekten çok, görsel bilginin nasıl düzenleneceğini belirleyen bir yapı olarak işlev görür. Figürler ve nesneler arasındaki ilişkiler, fiziksel gerçekliğe göre değil, anlatının önceliklerine göre organize edilir. Bu durum, mekânın yalnızca temsil edilen bir uzam değil, görme ve bilme süreçlerini birlikte kuran bir ilke olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın özgün katkısı, minyatürü genel bir “görsel bilgi sistemi” olarak tanımlamakla sınırlı kalmayıp, bu sistemin mekânsal olarak nasıl kurulduğunu ortaya koymasındır. Mekânın yüzey üzerindeki organizasyonu, bilginin seçilmesi, sıralanması ve eşzamanlı olarak sunulmasını mümkün kılar. Böylece minyatürde doğrusal ve tekil bir görme modeline dayanan perspektif anlayışından farklı, çoklu ve katmanlı bir görsel düzenin varlığı açık biçimde ortaya konmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı minyatüründe mekân, temsili bir uzam değil, görsel bilginin organize edildiği kurucu bir yapı olarak işlev görür. Bu durum, minyatürün Batı resmine göre eksik bir temsil biçimi olarak değerlendirilemeyeceğini, aksine farklı bir görme ve bilgi üretim mantığına dayanan özgün bir görsel sistem olduğunu göstermektedir. Bu nedenle minyatür ile Batı resmi arasındaki fark, teknik değil epistemolojik bir ayrım olarak ele alınmalıdır.

Öneriler

Elde edilen bulgular, Osmanlı minyatüründe mekânın bilgi düzeni olarak ele alınmasının kuramsal açıdan verimli bir yaklaşım sunduğunu göstermektedir. Bu çerçevenin geliştirilmesi için farklı dönem ve üretim merkezlerine ait minyatürlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi önem taşımaktadır. Bu tür analizler, mekânsal kurgunun sürekliliği ve dönüşümünü daha açık biçimde ortaya koyabilir.

Minyatürlerin yalnızca estetik nesneler olarak değil, bilgi taşıyan ve düzenleyen yapılar olarak ele alınması, disiplinlerarası çalışmalar için önemli imkânlar sunmaktadır. Sanat tarihi, görsel kültür ve bilgi görselleştirme alanlarının birlikte değerlendirilmesi, minyatürün epistemolojik niteliğini daha kapsamlı biçimde analiz etmeyi mümkün kılacaktır.

Belirli sanatçı ve eserler üzerinden yapılacak ayrıntılı görsel çözümlemeler, bu yapının somut olarak anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle Matrakçı Nasûh'un kent tasvirleri, mekânın yüzey üzerindeki organizasyonunu incelemek açısından önemli örnekler sunmaktadır.

Son olarak minyatür ile Batı resim geleneği arasındaki karşılaştırmaların, yalnızca perspektif eksikliği üzerinden değil, farklı görme biçimleri ve bilgi üretim modelleri üzerinden yapılması gerekmektedir. Bu yaklaşım, minyatür sanatının özgünlüğünü daha sağlam bir kuramsal zeminde değerlendirmeyi mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- And, M. (2004). Osmanlı tasvir sanatı. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Atasoy, N. (1971). Osmanlı minyatür sanatı. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Belting, H. (2011). İmge ve kült (A. Yılmaz, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1990).
- Crary, J. (1990). Techniques of the observer: On vision and modernity in the nineteenth century. MIT Press.
- Foucault, M. (1992). Hapishanenin doğuşu (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1975).
- Foucault, M. (2001). Kelimeler ve şeyler (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1966).
- Grabar, O. (1973). The formation of Islamic art. Yale University Press.
- Gray, B. (1930). Persian painting. Ernest Benn.
- İnal, G. (1976). Türk minyatür sanatı. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1974).
- Mahir, B. (2012). Osmanlı minyatür sanatı. Kabalcı Yayınları.
- Panofsky, E. (2013). Perspektif: Simgesel bir biçim (Y. Tükel, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1927).
- Tanırdı, Z. (2019). Türk minyatür sanatı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kitap Bölümü

Tanıncı, Z. (1984). *Siyer-i Nebi: İslam tasvir sanatında Hz. Muhammed'in hayatı*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Çalkuş, F. (2025). Sanat yapıtında yazı, anlam ve anlama üzerine. F. Çalkuş (Ed.), *Sanat ve Akademi İlişkisinin Güncel Sorunları* içinde (s. 3-22). Pa Paradigma Akademi.

Dergi Makaleleri

Erdoğan Aydın, E. (2025). Minyatürde görsel bilgi ve mekân organizasyonu. *Sanat&Tasarım Dergisi*, 15(Özel sayı), 144–166.

Selimgil, B. (2021). Metin And, Osmanlı tasvir sanatları 1: Minyatür. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 13, 659–665.

Tezler

Denli, Y. (2019). Osmanlı minyatür sanatında mekân anlayışı: Şerefname örneği (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Çağman, F., & Tanıncı, Z. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslam minyatürleri*. Tercüman Yayınları.